

The article outlines the «phenomenon of Ivan Ohiienko», which consists in the fact that the author succeeds in presenting of his life position in scientific texts concerning the development of language, both with logical inferences; not just to sincerely historical or linguistic facts, but also to show himself as genuine patriot who sincerely cares for his language, for his country. The purpose of the article was to: investigate the way and manner of the transfer of scientific and educational material by Ivan Ohiienko; on the example of the chosen works to show how is it possible by the means of scientific information to raise patriotism, love to the native language, pride for their native state. The views of Ivan Ohiienko on: 1) the theory of the origin and use of the names of the Ukrainian people and their state, etymology of the name «Malorossia» are considered; 2) the need to replace the old grammatical forms (ukr.) «на Ukraini» and (ukr.) «на Ukrainu» as humiliating to all Ukrainians, which give a linguistic basis to consider Ukraine as an integral part of another state, and the use of forms (ukr.) «в Ukraini» and (ukr.) «в Ukrainu»; 3) on the influence of Ukrainian culture on world culture; 4) recognition of Ukrainian teachers and translators in the world; 5) on the question of determining the gender of words in the Ukrainian language, specific, the kind of foreign-language origin words; 6) on the so-called «croaking in the language» indicating «the lack of development of its literary forms»; 7) on linguistic «russification» in Ukraine in general. The ability of Ivan Ohiienko to distinguish purely scientific, logical inferences concerning the historical or linguistic development of the language, to submit emotionally, in such a form that it immediately becomes clear that the author is a great patriot who not only points out the certain facts but also genuinely concerned about his language, his country. It is marked that this ability should be the subject of a thorough scientific study. This experience will help prepare specialists of a new generation, able not only to teach, but also to educate the means of educational discipline. Prospects for further exploration are the more thorough and comprehensive study of the scientific heritage of Ivan Ohiienko in order to use his achievements in modern teaching methods.

Key words: «The phenomenon of Ivan Ohiienko», scientific texts, education, Ukrainian nation, state, language, Ukrainian culture.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 81:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.159-163

І. М. Яремчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано творчу діяльність видатного українського мовознавця, професора Івана Огієнка, з'ясовано його роль у становленні українсько-го правопису. Особлива увага звертається на лінгвістичний доробок вченого. Наводяться та аналізуються приклади з «Українського стилістичного словника» та «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови». Визначено мовний стиль Тараса Шевченка автологічним, що слугує глибокому сприйняттю підтексту, пізнанню етичних цінностей, а також концентрації думок і емоцій читача.

Ключові слова: І. Огієнка, лінгвіст, літературна норма, рідна мова, словник, стиль, український правопис.

Іван Огієнка (Митрополит Іларіон) – видатний лінгвіст, письменник, літературознавець, перекладач. Наукова спадщина І. Огієнка є предметом актуальних досліджень у різних напрямках: літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич); мовознавчий (Л. Бондарчук, А. Бурячок, О. Синявський, Г. Стрельчук); видавничий і редакторський (В. Ващенко, Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик).

Різноманітність напрямів дослідження зумовила багата спадщина І. Огієнка. Свій набуток у галузі красного письменства митець розділив на вісім томів: перші три – драматичні твори; наступні два – легенди; шостий-восьмий – релігійна лірика. Іван Огієнко залишив після себе не лише величезну художню, а й наукову спадщину. А вона, безперечно, цікава, самобутня і різнобічна [6, с.101].

Метою статті є аналіз наукового доробку Івана Огієнка з питань мовознавства та з'ясування його місця в дослідженні історії української літературної мови.

Одним з важливих завдань Івана Огієнка було унормування літературної норми мови, зокрема правопису. Для цього мовознавець опублікував низку видань: «Український правописний словник», «Український стилістичний словник» (Львів, 1923-1925 рр.); «Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови», «Український правопис зі словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства» (Львів, 1925); «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961); «Нариси з історії української мови: система українського правопису» (Варшава, 1927); «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних», «Наука про рідномовні обов'язки» (Жовква, 1934-1936); «Історичний словник української граматичної термінології» (К., 1908).

Те, що зробив учений у цій царині, заслуговує не лише гідного пошанування, а й необхідності залучення цього масиву його творчості для практичного використання в наукових цілях, а також у навчальному процесі [6, с.112]. Усі ці книги важливі для кожного пересічного і є допомогою у вивченні української літературної мови. Недарма Іван Огієнко закликав кожного з нас: «Бережи чистої своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу Народу твого!» [4, с.2].

З метою нормалізації української мови Іван Огієнко опублікував «Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення літературної мови» [4]. Словник містить стилістичні вказівки, матеріал для історичного розуміння правопису, літературні варіанти вживання граматичних форм. З особливою вагою автор словника підкреслював, що ніде в своїх працях він не виступає «законодавцем моди», а скрізь намагався бути об'єктивним істориком того, що було і є в житті нашої мови. Ніде він не осуджував ніякої форми, бо всі вони «витвір живого життя». Про багатство і красу української мови автор писав: «Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих» [4, с.9].

Іван Огієнко намагався виокремити найкращий варіант слова з усіх вживаних. Наприклад: *векслъвий – векселевий, визваляти – визволяти, гладчати – гладшати, ефектовний – ефектний, континувати – продовжувати, нарешті – на кінець, напимір – наприклад, нешпори – вечірня, очевидно – певне, ошибка – помилка, перепрашати – перепрошати, передержка – поправка, перемінка – перерва, повисуватися – слухатися, подання – прохання, розвозка – розвіз, смирно – покірно, ум – розум, хлопоти – клопоти.*

У словнику особлива увага звернута на рід чужих слів в українській мові. Автор зазначав, що так, як наша мова, роблять і всі інші мови, – позиченому слову надається рід по законах своєї власної мови, а не по законах тієї мови, звідки слово прийшло. Наприклад, французька та німецька мова не додержують одного роду, позичаючи слова одна від одної: *le cabinet – das Kabinett, le chokolat – die Schokolade, le litre – das Liter*. Українська мова, переймаючи собі чужі слова, також надає їм рід лише по закінченні їх: *das Auto – авто с. р., das Automobil – автомобіль ч. р., die Akzise ж. р. – акциз ч.р., das Manöver – маневр ч. р., das Papier с. р. – папір ч. р.* [4].

В «Українському стилістичному словнику» автор неодноразово звертав увагу на норму правопису слів: **авторитетний**, а не авторитативний; **агитувати** – агитувати; **азіят** – азіат; **апелювати** – апелірувати; **банкрот** – банкрут; **блідий** – блідний; **вимагання** – вимогання; **воротний** – воротний; **енергійний** – енергичний; **канівець** – каневець; **корисний** – користний; **от** – вот; **покажчик** – показник; **помер** – умер; **суворий** – суровий; **університет** – університет; **форма** – хвора; **характерний** – характеристичний; **широкий** – шерокий.

Дієслова, які засвоєні з німецької мови, автор рекомендував вживати у наступних формах: **аргументувати** – аргументувати; **апелювати** – апелірувати; **атрофувати** – атрофірувати; **визувати** – визирувати; **ілюструвати** – ілюстриувати; **інструкувати** – інструктувати; **коментувати** – коментувати; **контролювати** – контролірувати [4].

Відмінності спостерігаємо у наголосі слів: **азбука** – азбу́ка, **балакати** – балака́ти, **батьківський** – батькі́вський, **грамота** – грамо́та, **гризота** – гризо́та, **декан** – дека́н, **доцент** – доце́нт, **знавець** – знаве́ць [4].

Отже, на основі проаналізованого словника, робимо висновок, що в сучасній українській мові закріпилося чимало пропозицій нормативних слів Івана Огієнка. Одне бажання було найголовнішим у автора при складанні цієї книжки: «Бажання дати до рук нашого широкого громадянства працю корисну, котра навчила б його справді чистої, – на власних основах збудованої, – літературної мови, а тим самим і привчила б його більше любити та реально шанувати мову свою рідну» [4, с.11].

Головними ознаками будь-якої літературної мови вчений вважав чистоту, унікальність, правильність, ясність форми, багатство форм, колоритність. Лінгвіст застерігав від надмірного вживання діалектних слів: «Вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова та вирази – це шкодить чистоті своєї літературної мови» [5, с.294].

Велике значення для вивчення етапів формування української літературної мови має праця Івана Огієнка «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» [4]. Мова Тараса Шевченка стала основою сучасної української літературної мови. Т. Шевченко перший глибоко розумів вагу літературної мови в письменстві і тому творив її якнайкраще.

Іван Огієнко вважав, що «Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати всеукраїнською мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників, і походила з географічного осередку Української землі, зо Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою» [3, с.140]. Соборність мови Тараса Шевченка він пояснює тим, що мова поета мала для того всі необхідні властивості: вона була найчистішою і походила з географічного осередку України. І. Огієнко зумів вліпити в життя свою ідею про створення словника мови Шевченка.

Іван Огієнко зазначає: «У роках 1918-1919 у Кам'янці Подільському я задумав був видати повного Словника Шевченкової мови, і для цього списав на окремі картки всього словника «Кобзаря», видання В. Доманицького 1910 р. Виписано було понад 200 000 карток, але вся ця праця спинилася через мій примусовий виїзд, і позосталася в Бібліотеці Кам'янець-Подільського Державного Університету. Де вона поділася по моєму виїзді на еміграцію, відомостей не маю.

До Словника мови «Кобзаря» його Кам'янецької доби була широко застосована статистична метода: при кожному слові і при кожній формі було подано, скільки раз вони вживаються в «Кобзарі». Так пророблена була значна частина Словника.

За цю саму працю я засів удруге у Варшаві в роках 1932-1933, але вже вивабрав із «Кобзаря» не все, а тільки те, що має головню практичну ціль при вивчен-

ні сучасної нашої літературної мови (тому відкинув і статистичні вказівки). Я задумав видати «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови», і тому випишував із «Кобзаря» граматичні форми й речення головно з практичною ціллю, – випишував те, що нам потрібне при щоденному писанні літературною мовою» [2, с.35]. Слова відомого лінгвіста свідчать про те, що історія написання «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» тісно переплетена з містом Кам'янцем-Подільським, у якому мені поталанило жити і працювати.

Іван Огієнко вважав мову Т. Шевченка «простою, ясною, загальнозживаною». Пишучи, Т. Шевченко завжди мав на увазі, що його читає чи слухає звичайна людина, на яку він хотів максимально вплинути.

У стилістиці розуміється надмірна простота опису з використанням слів тільки в прямому, номінативному значенні як прийом автології (мінус-прийом) [1, с.124]. За Е.Г. Різелъ, загальнозживаний стилістичний шар лексика (einfach-literarisch) є нейтральним і вживається у всіх сферах спілкування і жанрах [7, с.30].

Мовний стиль Тараса Шевченка можна визначити як переважно автологічний, що слугує глибокому сприйняттю підтексту, пізнанню етичних цінностей, а також концентрації думок і емоцій читача. Причиною використання прийому автології є прагматична спрямованість адресанта на те, щоб адресатові краще передавалася думка про сутність, які важко піддаються вербалізації, на ціннісне ставлення до неї адресата, а також щоб полегшити адресатові розпізнання цінностей.

Наприклад, мова вірша Т. Шевченка «Як умру, то поховайте» є простою, автологічною, переважають слова в прямому значенні. Автор свідомо уникає у мові дрібно-говіркових місцевих виразів (локалізмів). Т. Шевченко очистив свою мову від таких виразів, що були б незрозумілі широким читацьким колам, а це вже є розуміння «істоти літературної мови».

Т. Шевченко уникає архаїзмів, полонізмів. Якщо інколи використовував, то лише як мальовничу окрасу поетичного стилю. Поет знав Святе Письмо, особливо Псалтиря, добре знав і церковнослов'янську мову, що й привнесив до своїх віршів [2, с.18].

Як творець літературної мови, Т. Шевченко складав «новотвори»: широкополий, крутоберегий, недвига, недосвіт, співа, усюда, зрище, одина. Іван Огієнко вважав синонімічне багатство мови Т. Шевченка «широко розвиненим і рясним» [2, с.26]. Надзвичайно багато синонімів із зазначенням різних відтінків у «Кобзарі»: ходити, говорити, співати, танцювати, грати, бити, пити, падати та ін. Наприклад: Він усюди вештається 41. Марія до криниці швиденько кинулась 544. Кинув хату і кімнату, і потяг у байрак 195. На байдаки – та й потягли 147. Через Балкан простали ми в Україну 269. По шинках хилялась 522. Я таки й далі за тобою чимчикую 522. До Бога почимчикуємо спочивати 578. Максим шкандибає в поле 351. Пошкандибала за циганами 287. Шасть у хату! (несподівано ввійшла) 435. Шелесь за рушниками! 343 (дуже швидко пішла). Не будем почернечій харамаркать 196. Бондар барило й бочку набиває та ще й курникає 543. Старий піднявся – як ушкварить, аж у боки взявся! А ну ушквар нам шонебудь, – і кобзар ушкварив 119. Не про лихо – веселої утни, старче 104. Заваліть їм! Взяти й «завалили» (побили) 226. От-от догнав – і бебех в могилу! 193. Випарили (побили) у московській бані 226. Сатрапа в морду затопив (сильно вдарив) 518. Исправник Яременка в пику пише (б'є) 226. Хрестять (б'ють) Лейбу знову 70. Из льоху та в хату знай шмигляє 69.

Вивчення спадщини Івана Огієнка дає підстави вважати його видатним українським лінгвістом, просвітником, громадським діячем. А лінгвістичні праці є гідним внеском у розвиток мовознавства і потрібними кожному з нас.

Список використаних джерел:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). 3-е изд. Москва : Просвещение, 1990. 301 с.
2. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 216 с.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 294 с.
4. Огієнко І. Український стилістичний словник : Підручна книжка для вивчення літературної мови. Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка. 1924. 496 с.
5. Огієнко І. Розвій літературної мови: На увагу нашим письменникам. *Рідна мова*. 1936. С. 47-43.
6. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка : монографія / передмова М.Г. Жулинського. Київ : Заповіт, 1997. 232 с.
7. Riesel E. Deutsche Stilistik : учеб. для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков. Москва : Высшая школа, 1975. 315 с.

The article analyzes the creative activity of the outstanding Ukrainian linguist, professor Ivan Ohienko, his role in the development of Ukrainian spelling. Particular attention is paid to the linguistic achievements of the scholar and his importance in the study of the Ukrainian literary language. The article deals with the «Ukrainian Stylistic Dictionary» and «Grammatical-stylistic dictionary of Shevchenko's language», their purpose and role in studying the history of the formation and development of modern Ukrainian literary language. Examples of the best possible word selection are given. Examples of borrowed words of different kinds in the Ukrainian language are analyzed. Attention is paid to the spelling of words; verbs that are borrowed from the German language, differences in the stress of words.

Taras Shevchenko's linguistic style is identified as autologous, which serves for profound perception of the subtext, knowledge of ethical values, as well as the concentration of thoughts and emotions of the reader. In stylistics, excessive simplicity of the description by the use of words only in their direct, nominative meaning is determined as an autologous device.

It is established that Taras Shevchenko avoided archaisms, colonialisms, and ruses. The synonymous richness of the language of Taras Shevchenko is analyzed.

Attention is drawn to the fact that Taras Shevchenko's language is the basis of modern Ukrainian literary language. The main features of the literary language are defined: purity, uniqueness, correctness, clarity of form, richness of forms, and colorfulness.

On the basis of the analyzed dictionaries, it is concluded that many propositions for normative vocabulary made by Ivan Ohienko have found their way into modern Ukrainian. The scholar deserves respect for his linguistic research, his findings are of significant practical use for scientific purposes, as well as in the educational process.

Key words: I. Ohienko, linguist, literary norm, native language, vocabulary, style, Ukrainian spelling.

Отримано: 18.09.2018 р.